

личитих армија износили готово истоветне замерке на међународно ратно право. Мора се ипак нагласити да је фон Молтке то учинио на један дипломатскији начин док је Драгомиров најжешће оспоравао увођење правила ратовања. Неке примедбе војника стоје и у данашње време: Која сила која ће натерати неку војску (државу) да испоштује норме ратног права? Чак и у данашњој ситуацији постојања наднационалних организација, каква је ОУН, то је у пракси тешко оствариво. Ипак, између никаквог међународног ратног права и постојећих норми које се некад поштују а некад не поштују чини нам се да је ипак велики напредак учињен успоставом овог права и прокламовањем његове обавезности. Текстове проф. Гершића видимо у том светлу као почетне кораке учињене у Србији.

Dr. Nenad Ž. Petrović, Research Associate

STRATEGIC RESEARCH INSTITUTE, BELGRADE

CONTROVERSY SURROUNDING THE INTERNATIONAL LAW OF WAR IN THE MAGAZINE WARRIOR BY THE END OF 19TH CENTURY

(Summary)

Articles from the magazine Warrior indicate that Serbian legal and military public has shown an early interest in wartime law and its codification. Interestingly, the generals from different armies, as harsh realists, have presented nearly identical complaints in the international law of war. It must, however, be emphasized that von Moltke did it in a more diplomatic manner while Dragomirov brutally challenged the introduction of the laws of war. The main objection of soldiers is still true today: What force would make armed forces (the state) comply with the norms of the military law? Even in the present state of existence of supranational organizations such as the UN, it is difficult to achieve this in practice. However, comparing the absence of any international laws of war and the existing norms that sometimes are respected and sometimes are not, it seems to us that still much progress has been made establishing the law and proclaiming its obligation. The articles of Prof. Geršić are considered to be the initial steps taken in Serbia.

УДК 355.40(497.1)"1944/1948"

Др Дмитар Тасић, научни сарадник
ИНСТИТУТ ЗА СТРАТЕГИЈСКА ИСТРАЖИВАЊА, БЕОГРАД
E-mail: mitat@eunet.rs

ОСНИВАЊЕ И РАД КОНТРАОБАВЕШТАЈНЕ СЛУЖБЕ У ЈУГОСЛОВЕНСКИМ ОРУЖАНИМ СНАГАМА 1944–1948

Прилог истраживању историје војне службе безбедности

АПСТРАКТ: Важан чинилац увођења нових друштвених односа и спровођења идеолошке-политичке контроле у послератном југословенском друштву биле су цивилна и војна служба безбедности. У раду су приказани њихови заједнички корени и функционисање током Другог светског рата као и послератно одвајање и диференцирање надлежности и начина деловања. Рад је заснован на документима војног архива и релевантној домаћој литератури.

Кључне речи: Обавештајно-безбедносни апарат, ОЗНА, КОС, ЈА, КНОЈ.

Изградња обавештајно-безбедносног апарата НОВЈ

Почетак организовања обавештајно – безбедносног апарата југословенског партизанског покрета везан је за седницу **Главног штаба Народноослободилачких партизанских одреда Југославије** (ГШ НОПОЈ) која је одржана 26. септембра 1941. у месту Столице у западној Србији и у историји је остала забележена као Саветовање у Столицама. Циљ састанка било је доношење одлука и мера којима би се превазишао проблем неравномерног развоја устанка.¹

---

¹ Више о томе: *Vojnoistorijski glasnik* br. 1 за 1977. Овај број часописа је посвећен саветовању у Столицама – прим. Д. Тасић.

Са самог саветовања није сачуван записник, али су тада донесене мере видљиве из каснијих одлука и наређења покрајинских штабова и комитета, као и успомена и реферата југословенских партијских функционера.²

Једна од мера која је је разматрана на саветовању била је и установљење обавештајно – безбедносне службе. Оцењено је да су дотадашња искуства указала на све већу потребу њеног организовања. Обавештајни сегмент је био важан због императива да партизански покрет, као герилски, увек има иницијативу у деловању због чега је било потребно добро познавање непријатеља, његовог начина рада, намера и ефектива. Са друге стране, безбедносни сегмент је такође био важан због све агресивнијег обавештајног-субверзивног наступа непријатеља. Управо у овом сегменту, као и на примеру институције политичког комесара, сусретале су се војне и политичке мере руководства НОПОЈ. Наиме, борба против обавештајно-субверзивне делатности непријатеља није била одвојена од борбе против још недефинисаних „петоклонаша“ који би се убацивали међу припаднике НОПОЈ „ради уношења неповерења и разорног утицаја на поштене и искрене, али недовољно будне и наивне борце“.³ Идеолошко-политички монопол био је важно средство за постизање жељеног политичког решења и отворено или скривено присуство и политичко деловање представника другог друштвено-политичког концепта било јер апсолутно неприхватљиво. Њихово етикетирање, као неког ко има штетни утицај на борце и збуњује их, самим тим и умањује њихову борбену готовост, представљало је први корак ка њиховој потпуној дискредитацији и каснијој елиминацији. Негде, као у Словенији, представници других политичких покрета и идеја, испрва су толерисани и прихватани као партнери у заједничкој борби, али ни у једном тренутку није се постављало питање њиховог крајњег статуса. Догађаји у СССР у првим годинама после Октобарске револуције када су большевици своје политичке савезнике елиминисали, једног по једног, представљали су очигледан пример неспремности комунистичког покрета да се одрекне идеолошко-политичког монопола. КПЈ је вешто и верно следила пример својих

---

² У име ЦК КПЈ и ГШ НОПОЈ, на саветовању су учествовали: Јосип Броз Тито, Александар Ранковић, Иван Милутиновић и Иво Лола Рибар. У име покрајинских руководства учествовали су: Србије – Сретен Жујовић Црни, Родољуб Чолаковић и Филип Кљајић Фића, Хрватске – Раде Кончар и Владо Поповић, Словеније – Миха Маринко и Франц Лескошек, БиХ – Светозар Вукмановић Темпо и Слободан Принцип. Није било представника Црне Горе и Македоније: Перо Мораћа, „Savjetovanje u Stolicama“, *Vojnoistorijski glasnik*, 1/1977, str. 11–25.

³ *Razvoj oružanih snaga SFRJ 1945/1985, Vojna bezbednost*, VINC, Beograd 1986, str. 16 (У даљем тексту: *Vojna bezbednost*).

идеолошких и политичких ментора јер, на крају крајева, она другачије и није могла да се понаша.

На Саветовању у Столицама је решено да се на нивоу јединица и месних и територијалних команди формирају одговарајући обавештајно – безбедносни органи чији би задаци, поред прикупљања обавештајних података о непријатељу, били и безбедносна заштита територије, јединица и органа НОП.⁴

И на другој страни нису гајене илузије по питању начина борбе са противником. Борба против устанка у Југославији није представљала само спровођење војних мера. Чињеница да су се на другој страни налазили идеолошки опоненти инспирисани из Москве захтевала је додатне мере у, пре свега, контраобавештајном смислу. Руководство Гестапоа је у том циљу одлучило да се поред сопствених ресурса користи и полицијским ресурсима Краљевине Југославије.⁵ Према важећим одредбама Међународног ратног права снаге реда окупираних земаља настављале су да се брину о реду и личној и имовинској сигурности грађана. Чињеница да су београдска и српска полиција, уопште, имали богато искуство у борби против илегалног и антидржавног комунистичког покрета, као и да су у том сегменту наставили да важе предратни закони о заштити државног поретка олакшала је руководству Гестапоа да донесе такву одлуку и да борби против устанка да јасне назнаке идеолошко – политичког обрачуна.⁶ Тако је у првих осам месеци устанка, што у борбама, а што у полицијским акцијама, страдало 3 000 од 12 000 чланова КПЈ колико их је било на почетку рата. Од тог броја 20 су били чланови ЦК и националних партијских руководстава.⁷

Народноослободилачки покрет (НОП), под вођством југословенских комуниста, од почетка је инсистирао на прекиду континуитета са претходним властима. На ослобођеним територијама су формиран **Народноослободилачки одбори (НОО)** као носиоци привремене власти. Било је предвиђено да НОО као органи реда и безбедности „умјесто раније полиције и жандармерије“ формирају сеоске и градске народне страже. Борба против агената, шпијуна,

---

⁴ *Vojna bezbednost*, str. 16.

⁵ *Vojna bezbednost*, str. 17.

⁶ Stjepan Domankušić, Miodrag Selić, „Organizovanje i razvoj sistema bezbednosti i obaveštajno-bezbednosnih službi u narodnooslobodilačkom ratu“, *Војноисторијски гласник* 3/1981, str. 129. (У даљем тексту: S. Domankušić, M. Selić, „Organizovanje i razvoj sistema bezbednosti i obaveštajno-bezbednosnih službi u NOR“).

⁷ Ivo Martinović, „Obezbeđenje rukovodećih organa narodnooslobodilačkog pokreta za vreme rata“, *Војноисторијски гласник* 1/1967, str. 231. (У даљем тексту: I. Martinović, „Obezbeđenje rukovodećih organa“).

саботера и осталих убачених елемената налазила се у надлежности војних власти, али је инсистирано на сарадњи са НОО.⁸

Због специфичног карактера ратних дејстава 6. маја 1942. године Врховни штаб је регулисао устројство и задатке обавештајне службе у јединицама посебним **Упутством за организацију обавештајне службе у партизанским и добровољачким јединицама.**⁹ У октобру 1942. године при Врховном штабу формиран је **Привремени управни одсек** са задатком да прати рад обавештајне службе. На челу одсека се налазио Моша Пијаде.¹⁰ Месец дана касније, тачније 27. новембра Врховни штаб, сада већ **Народноослободилачке војске и партизанских одреда Југославије** (НОВ и ПОЈ), допунио је дотадашња правила **Упутством о организацији и основним задацима обавештајне службе.** Овим упутством детаљно су регулисани начин рада, методе, задаци и устројство обједињене обавештајне и контраобавештајне службе у јединицама и на територији. Тако је у јединицама при сваком штабу корпуса, дивизије, бригаде и батаљона постојао обавештајни центар који је у свом саставу имао две секције – једну за обавештајни рад и другу за контрашпијунажу. На територији, слободној и окупираној, такође је требало формирати обавештајне центре.

Целокупно обавештајном службом руководио је Обавештајни одсек при Врховном штабу (II Одсек). Овај одсек је у свом саставу такође имао две секције: за обавештајни рад и контрашпијунажу. Секције на свим нивоима су имале јасно дефинисане задатке. Обавештајне секције су имале задатак да прикупљају податке о непријатељу, о његовој јачини, саставу, распореду, формацији, наоружању, опреми, стању морала и непријатеља, али и локалног становништва. Секције за контрашпијунажу су биле задужене за откривање непријатељских обавештајних центара, агената, убачених диверзаната, затим за њихову ликвидацију, дезинформисање непријатеља, контролу безбедности у јединицама. Истакнуто је да се за рад у обавештајно – безбедносним структурама примају само проверени борци и да се од Партије очекивала максимална помоћ и подршка у организовању обавештајне службе.¹¹

⁸ Ljubinka Bogetić, Dragoljub Đurović, *Istorija i praksa SKJ*, NIRO Književne novine, Beograd, 1984, str. 189. (U daljem tekstu: *Istorija i praksa SKJ*)

⁹ Stjepan Domankušić, Miodrag Selić, „Organizovanje i razvoj sistema bezbednosti i obaveštajno-bezbednosnih službi u NOR“, str. 130.

¹⁰ Sekula Joksimović, „Formiranje i delatnost KNOJ-a“, *Vojnoistorijski glasnik* 1/1985, str. 62.

¹¹ До краја године издато је још неколико упутстава и наређења, попут: Упутство о саслушању заробљеника, Упутство о војним судовима, Упутство о важности заплене докумената као извора података о непријатељу и Наређење о чувању војне тајне: S. Domankušić, M. Selić, „Organizovanje i razvoj sistema bezbednosti i obaveštajno-bezbednosnih službi u NOR“ str. 132.

У априлу 1943. године за рад по питањима безбедности при Врховном штабу НОВ и ПОЈ формирана је **Комисија за сузбијање пете колоне и тероризма**. У септембру исте године ова комисија је реорганизована у **Одсек за заштиту народа** при Врховном штабу. Како су се безбедносне прилике усложњавале, пре свега на слободним територијама, јавила се потреба за формирањем посебних јединица безбедности јер оперативне јединице нису могле да обављају задатак обезбеђења позадине и борбе против остатака противничких снага и убачених обавештајних и диверзантских група. Тако су основане јединице ВДВ (*Vojska državne varnosti*) у Словенији, јединице за борбу против пете колоне (ППК) у Хрватској и јединице Народне одбране у Босни и Херцеговини.¹²

Наредбом Врховног команданта НОВ и ПОЈ, Јосипа Броза Тита, од 13. маја 1944. године формирано је **Одељење заштите народа (ОЗНА)** при **Повереништву народне одбране Националног комитета ослобођења Југославије (НКОЈ)**. У надлежности ОЗН нашли су се:

- офанзивна обавештајна служба према иностранству и на окупираној територији,
- контраобавештајна заштита ослобођене територије,
- контраобавештајна заштита НОВЈ.

ОЗНА је имала четири одсека, 1. за обавештајни рад у иностранству и на окупираним територијама, 2. за контраобавештајну делатност на ослобођеној територији, 3. за контраобавештајну службу у војсци и 4. статистичко – технички. Повереништво за народну одбрану руководило је обавештајном делатношћу у војсци преко 3. одсека тако што је при сваком главном штабу и корпусу (касније и армији) постојао 3. одсек ОЗНЕ. Овај одсек је управљао радом Опумоћстава ОЗНЕ дивизија и бригада.¹³

Упутством о раду ОЗНЕ било је предвиђено да се сва активност у борби са „иностраном агентуром, агентуром противника и антинародним елементима у НОП“ сконцентрише у одељењима заштите народа.¹⁴

По формирању ОЗНЕ, у августу 1944. године уследила су још два важна корака у конституисању безбедносног апарата „Нове“ или „Друге Југославије“. Прво је посебним наређењем Врховног штаба НОВЈ, 1. августа, регулисана нова организација војнообавештајне службе која је била подељена на војнообавештајну службу оперативних јединица и војнообавештајну службу при командама војних подручја. Затим је 15. августа 1944. године донесена одлука о формира-

¹² Sekula Joksimović, „Formiranje i delatnost KNOJ-a“, *Vojnoistorijski glasnik* 1/1985, str. 63.

¹³ *Vojna bezbednost*, str. 23–24.

¹⁴ *Istorija i praksa SKJ*, str. 189.

њу **Корпуса Народне Одбране Југославије** (КНОЈ).¹⁵ КНОЈ је формиран јер је за ефикасан рад органа безбедности била неопходно постојање посебних оперативних јединица. У тренутку формирања КНОЈ је обухватио до тад постојеће јединице безбедности, попут јединица ВДВ (Војске државне варности) у Словенији, јединице за борбу против пете колоне (ППК) у Хрватској и јединица Народне одбране у Босни и Херцеговини –познатије као јединице ОЗН.¹⁶

Оснивање и рад самосталне војне службе безбедности

Када је 1. марта 1945. године, наређењем Врховног штаба, НОВЈ преименована у ЈА дошло је до ближег дефинисања организације, састава, задатака и смерница ОЗНЕ у војсци. Упутством Одељења за заштиту народа **Министарства народне одбране** (МНО) од 24. марта 1945. године решено је да су при свим армијама формирани одсеци ОЗНЕ који су потчињени 3. одсеку ОЗНЕ МНО. Такође је регулисано да одсеци ОЗНЕ при армијама наставе да одржавају везу са земаљским одсецима ОЗНЕ на чијој се територији дотична армија налазила у том тренутку.¹⁷

Одсеци ОЗНЕ при армијама били су претпостављени одсецима при корпусима и опуномоћствима при дивизијама. У бригадама су постојали опуномоћеници, с тим што су једино у КНОЈ-а постојали и опуномоћеници ОЗНЕ на нивоу батаљона.

Током исте године на пољу даље организације ОЗНЕ у војсци урађено је:

– укинути су 3. одсеци (за контраобавештајну делатност – прим. Д. Тасић) у земаљским одељењима ОЗНЕ и у окрузима који су до тог тренутка руководили радом ОЗНЕ на својим подручјима,

– установљена је Комисија за кадар ОЗНЕ МНО која је имала организацијски одсек (евиденција) и одсек за наставу („стручно и политичко уздизање“),

– уведени су реферати за одређена питања и повећана је формација, али је према тадашњим ставовима била недовољна.

По проглашењу **Федеративне Народне Републике Југославије** (ФНРЈ) – у новембру 1945. године и проглашења Устава ФНРЈ – јануара 1946. године, формиран су савезна влада и министарства. Рад јавне и државне безбедности био је обједињен у новоформираном **Министарству унутрашњих послова** (МУП). ОЗНА је реоргани-

¹⁵ *Vojnoistorijski glasnik*, 2\1980, str. 420, Uputstvo za osnivanje i organizaciju Korpusa Narodne Odbrane Jugoslavije.

¹⁶ *Vojna bezbednost*, str. 25.

¹⁷ *Vojna bezbednost*, str. 46.

зована у **Управу државне безбедности** (УДБ). Слично томе, формирањем и реорганизацијом ЈА укинута је 3. одсек ОЗНЕ МНО, а 13. марта 1946. формирана је **Контраобавештајна служба** (КОС).¹⁸ КОС је у свом деловању, поред контраобавештајног и политичког аспекта деловања, који је отворено истицан, био окренут и ка задацима из оквира очувања безбедности. Поред тога, КОС је имао важну улогу у праћењу и спречавању појава такозване „непријатељске пропаганде“. Под тим су се подразумевали иступи против војске, старешина, државног и друштвеног уређења као и популарисање оружаних снага западних земаља. Тако је током 1946. године по овом основу кривично гоњено 1372 преступника, а током 1947. године њих 968. Преступи „гдје се ни за тренутак не може и не смије оклијевати да се одмах поведе истражни поступак“ били су: дела шпијунаже, тероризма, саботаже, бандитизма, диверзије, отказивања послушности старешинама, дезертерства, погрдног и лажног изражавања о највишим државним или војним руководиоцима, избегавања борбе, напуштања положаја у борби без наређења, напуштања јединице у покрету итд, харангирање против ЈА и хваљење страних армија, агитација против државног уређења и закона шовинизма и верске нетрпељивости.¹⁹

Током наредних година КОС се формацијски развијао, тако је:

– 1946. године КОС имао: Одељење КОС-а ЈА, одељења КОС-а армија, **Југословенске ратне морнарице** (ЈРМ), **Југословенског ратног ваздухопловства** (ЈРВ) и КНОЈ-а, одсеке КОС-а дивизија и опуномоћства КОС-а бригада (све ове организационе целине имале су, зависно од величине, начелнике, референте, официре, војне службенике, шифранте, телеграфисте, пратеће јединице војника ранга вода или одељења);

– 1947. године извршена је допуна формације тако што су уведене функције заменика начелника, секретара, помоћника начелника и инспектора и извршено је прецизније дефинисање делокруга рада и задатака;

– крајем 1947. и почетком 1948. године када је извршена демобилизација дела ратног кадра и када је формирано пет војних области извршена је нова реформа и према тадашњој нумерацији и редоследу Управа, КОС-а ЈА је постала XII управа, одељења при армијама ЈРВ, ЈРМ и КНОЈ-а постала су XII одељења, одсеци при дивизијама XII одсеци док су у бригадама задржали назив Опуномоћства КОС-а.²⁰

---

¹⁸ „Od tada je KOS postao samostalna služba Armije, sa zadatkom kontraobaveštajne zaštite JA od obaveštajno-subverzivne delatnosti spoljnog i unutrašnjeg neprijatelja“: *Vojna bezbednost*, str. 46.

¹⁹ Војни архив (ВА), Архива Војнобезбедносне агенције (АВБА), 1–3, Инструкције о раду по унутрашњем надзору – Стр. пов. бр. 126, јун 1947. године.

²⁰ *Vojna bezbednost*, str. 47.

Од 1946. године официри КОС-а су били потчињени политичком комесару дивизије, а искуство је показало да је требало да буду потчињени и команданту дивизије, али по потреби и без обавезе да откривају мрежу сарадника и методе рада. Било је појава да официри КОС-а у раду партијских структура себе доживљавају као нешто посебно и да себи дају за право да критикују.²¹ Такво стање у већем делу ЈА, а поготово у дивизијама КНОЈ-а, довело је да је у јуну 1947. године Одељење КОС-а МНО ФНРЈ реаговало тако што је издало инструкцију. У њој је указана потреба координисаног рада КОС-а, дивизијских политичких комесара, тужилаштва и суда. Највећи проблем је представљала чињеница да поменуте структуре још увек нису доживљавале дивизијске политичке комесаре као претпостављене старешине. Према овим правилима политички комесар дивизије је доносио одлуку за покретање кривичног поступка након што би га официр КОС упознали са чињеничним стањем.²²

С обзиром на околности, током 1945. године ОЗНА је претежно била ангажована у борби са непријатељем на терену. Успут, али са променљивим успехом, ОЗНА се борила против дезертерства, избегавања војне обавезе путем саморањавања или тровања, као и против саботажа на ратној техници.²³ Временом је више пажње посвећено завођењу унутрашњег реда. Испрва, крајем 1945. и током 1946. године обављено је такозвано „чишћење“ јединица од непријатељских елемената. Наиме, чињеница да се током 1944. године број припадника НОВЈ готово удвостручио наводила је на логичан закључак да су НОВЈ ушли бивши припадници непријатељских, пре свега квислиншких формација. Без обзира на то да ли су њихови разлози за улазак у НОВЈ били мотивисани патриотским разлозима или жељом да се пређе на победничку страну њихово присуство и деловање могло је да има лош утицај на остале борце.

Како је поменуто „чишћење“ изгледало?

Сви нови припадници НОВЈ по пријему у јединице давали су исказе о свом претходном стажу у непријатељским формацијама. Након тога, они су праћени, а њихови искази су, по могућству, проверавани и уколико је било назнака њиховог негативног деловања најчешћа мера била је прекоманда у друге јединице или демобилизација. На тај начин је спречавано груписање и организовано деловање истомишљеника. Најдрастичнији облик „чишћења“ била су суђења и кажњавања евенту-

²¹ ВА, АВБА, 16-6.3.02, Саветовање у КОС-у 1951, стр. 22.

²² ВА, АВБА, 1-3, Инструкције о раду по унутрашњем надзору – Стр. пов. бр 126, јун 1947. године.

²³ ВА, АВБА, 16-6.3.02, Саветовање у Главној политичкој управи 3. 6. 1951. Реферат генерала шашића о непријатељском раду 1947–1951. године.

алних ратних злочинаца и разних других дужносника квислиншких формација који су успели да се „увуку“ у јединице НОВЈ. Казна је најчешће била физичка ликвидација. Тако је током 1946. године (у периоду јануар – мај) из јединица ЈА „очишћено“ 2.295 официра и 11.977 подофицира и војника. Од тог броја, судским путем је „очишћено“ 256 официра и 1.588 подофицира и војника док је демобилисано или прекомандовано у дисциплинске батаљоне 1.588 официра и 10.977 подофицира и војника.²⁴ Посебан проблем представљали су дезертери, првенствено због могућег повезивања са одметницима на терену, али и бекства у иностранство. Од око 2000 забележених дезертера током те године, 1200 је ухваћено. Од 400 оних који су покушали да побегну преко границе, њих 300 је у томе и успело. Такође, ухапшено је 400 лица који су оптужени за ратне злочине и 250 оних који су одржавали везу са одметницима. Напоменуто је да су у многим случајевима оперативци ОЗН/КОС деловали брзоплето и нервозно, што је у ствари била формулација којом је требало оправдати велики број неоснованих хапшења. Грешке су, наводно, исправљене пуштањем у оним случајевима где су „кривица и умишљај били незнатни“(!?). Наведено је да је на слободу пуштено неких 900 лица који дисциплински нису били кажњени. Чињеница да је од 5000 ухапшених против којих су подигнуте оптужнице пред војним судовима, њих 300 ослобођено оптужнице тумачено је слабошћу „кадра безбедности као и војно-политичких руководилица“.²⁵

Иначе, током 1946. године ни КОС није био изузетак по питању провера и евентуалног одстрањивања из организације. Тако је током исте године из организације одстрањено 208 официра и 104 техничког особља. Разлози су били: слаба прошлост и непровереност, грешке у раду, несналажење, демобилизација на властити захтев и смрт. На нивоу целе ЈА тада је у КОС-у радило 1.228 официра и 206 техничког особља. Недостајало је око 15% људства до пуне популе. Исте године у службу је примљено нових 320 официра и 71 техничког особља, али се и даље осећао недостатак људи.²⁶

Као негативна карактеристика једног дела припадника КОС-а истицана је политичка неизграђеност официра. Примећене су „појаве умишљености и самозадовољства код кадра КОС-а“, као и тенденције избегавања партијске контроле. Иза ових благих и неутралних

---

²⁴ ВА, АВБА, 4-6.3.02, Руковођење и рад одељења, отсјека и опуномоћства КОС-а I-VI армија, Ваздухопловства, Морнарице, КНОЈ-а, Гардијске дивизије и Београдског гарнизона.

²⁵ ВА, АВБА, 16-6. 3. 02, Саветовање у Главној политичкој управи 3. 6. 1951. Реферат генерала шашића о непријатељском раду 1947-1951. године.

²⁶ ВА, АВБА, 4-6.3.02, Руковођење и рад одељења, отсјека и опуномоћства КОС-а I-VI армија, Ваздухопловства, Морнарице, КНОЈ-а, Гардијске дивизије и Београдског гарнизона.

формулације назире се права слика о великој количини власти која је дата у руке људима који, у великом броју случајева, томе нису били дорасли, која их је на неки начин опила и довела у позицију да доносе кључне одлуке о судбинама других људи, а које су у великом броју случајева представљале злоупотребу поменуте моћи.²⁷ У ствари, формулација о политичкој неизграђености официра није се односила само на утемељеност у теоријским и практичним знањима из живота и учења партије. То је била манифестација једне умишљености и самозадовољства друге врсте, својствене југословенским комунистима у њиховој победничкој еуфорији. Она се у највећој мери односила на културну и социолошку неизграђеност, то јест, на необразованост и низак ниво опште културе, што је било у непосредној вези са њиховим генерално ниским друштвеним пореклом.²⁸

Један од сегмената на коме је руководство КОС-а инсистирало био је лични живот официра КОС-а. Формулација да „у личности официра КОС-а треба да се стапају све високе и позитивне карактерне особине и врлине које треба да има члан КПЈ“ представљала је основни критеријум који једном броју случајева није било лако испунити. Као нездраве појаве наведени су: „пијанство, повезивање са неморалним женама, неморал, шовинизам, тежња за демобилизацијом без икаквог основа, нездраве појаве у вези чина, неправилни односи према војницима, нездрава амбиција, небудност, жеља за излазак из КОС-а и антипартијско држање“. Одлике које су требало да „кресе“ сваког официра КОС-а биле су будност на послу и ван њега, сналажљивост, иницијатива, објективност, хладнокрвност, ауторитет, лична одговорност, правичност и заштитнички однос према народној имовини. Посебно су истакнути тежња за усавршавањем и личним уздизањем. У погледу личног и породичног живота официр КОС-а треба да представља пример. Међутим, руководство КОС-а у ЈА, крајем 1948. године закључило је да, уколико се у обзир узму конкретни примери из те године и број искључених из КОС-а и демобилисаних из ЈА, „изразито се примећује“ да кадар КОС-а у целини није достигао „онакав лик официра КОС-а – комунисте“ какав је њихова служба захтевала.²⁹

Оно што је указало на ове проблеме било је начело да су свом раду војна безбедност и партијска организација у војсци биле ослоњене једна на другу, при чему је често долазило до мешања надлежности, односно и једна и друга су се бавила истим стварима и биле за њих одговорне.

²⁷ ВА, АВБА, 37-6.3.03.2, Управа контраобавештајне службе Југословенске народне армије, Десетогодишњи извештај, Кадровска брига 1944–1954, стр. 4.

²⁸ Више о томе: Slavko Ćuruvija, *Ibeovac. Ja, Vlado Dapčević, Filip Višnjić*, Beograd 1990.

²⁹ ВА, АВБА, 16-6.3.03.2, Извештај КОС МНО за 1948. годину, Запажања о личном животу официра КОС-а.

Приликом редовних активности КОС-а у 1947. години око 2.700 припадника ЈА је ухапшено због политичких криминала. Око 400 је пуштено на слободу због незнатне кривице. Највећи број ухапшених, њих 800 били су дезертери, било је 100 оптужених за ратне злочине и 30 оних који су одржавали везу са одметницима.³⁰

Наредна година је у неку руку била прекретница. Доношење Резолуције ИБ-а имало је јак утицај на рад КОС-а, али је настављено са акцијама откривања унутрашњег непријатеља. На основу накнадно спроведених провера које су извршене у сарадњи са УДБ-ом, из ЈА је уклоњено 250 официра – установљено је да је један број официра приликом ступања у ЈА прећутао или слагао у вези са својим претходним боравком у некој другој војној формацији. Од 600 дезертера ухапшено је њих 500. Од око 1.100 ухапшених, по основу политичког криминала до доношења Резолуције ИБ-а, већина је ухапшена због неслагања са питањима везаним за почетак „социјалистичке реконструкције села“.³¹ Делатност КОС-а довела је до тога да се покрене низ поступака против преступника по разним основама.

Током 1948. године број покренутих кривичних поступака износио је 4.446. На официре се односило 436, подофицире 618, војнике 2.932 и војне службенике 433. Због преступа по линији ИБ-а покренуто је 337 поступака (над 140 лица поступак је обустављен и предузете су друге мере). Такође је покренуто: због вербалне непријатељске делатности 841, избегавање војне обавезе 918 и имовинског криминала и осталих кривичних дела 235 поступака.

Наредне, 1949. године, број покренутих кривичних поступака био је 5.727. На официре се односило 923, подофицире 803, војнике 2.671 и војне службенике 1.330. Због преступа по линији ИБ-а покренуто је 993 поступака (од чега се на официре односило 464). Такође је покренуто: због вербалне непријатељске делатности 1.030, избегавања војне обавезе 1.267, имовинског криминала 982 и осталих кривичних дела 1.465 поступака. Укупно су обустављена 802 поступка.³²

У погледу националног састава КОС се није разликовао од других делова армије, Срби су као најбројнији пропорционално томе имали највише активног састава. У односу на друге народе, једино у укупној заступљености, број Срба је растао. Код осталих народа приметне су осцилације. Међутим, пада у очи да је број Црногораца

---

³⁰ ВА, АВБА, 16-6.3.02, Саветовање у Главној политичкој управи 3. 6. 1951. Реферат генерала Шашића о непријатељском раду 1947–1951. године.

³¹ ВА, АВБА, 16-6.3.02, Саветовање у Главној политичкој управи 3. 6. 1951. Реферат генерала Шашића о непријатељском раду 1947–1951. године.

³² ВА, АВБА, 38-6.3.03.2, Десетогодишњи извештај управе КОС (непријатељска делатност 1944–1954), стр. 58.

несразмерно велик у односу и на бројније народе у ФНРЈ. Према годинама национални састав КОС-а је изгледао овако:

– 1946. година: Срба 702 (47,56%), Хрвата 318 (21,54%), Словенаца 113 (7,63%), Македонаца 97 (6,57%), Црногораца 214 (14,5%) и осталих 32 (2,16%),

– 1947. година: Срба 727 (50,45%), Хрвата 308 (21,37%), Словенаца 110 (7,63%), Македонаца 66 (4,58%), Црногораца 200 (13,9%) и осталих 30 (2,08%),

– 1948. година: Срба 844 (52,09%), Хрвата 358 (22,09%), Словенаца 108 (6,66%), Македонаца 66 (4,07%), Црногораца 222 (13,70%) и осталих 22 (1,35%),

– 1949. година: Срба 1025 (54,11%), Хрвата 439 (23,17%), Словенаца 116 (6,12%), Македонаца 65 (3,43%), Црногораца 229 (12,09%) и осталих 20 (1,16%),

– 1950. година: Срба 1250 (56,84%), Хрвата 469 (21,32%), Словенаца 134 (6,09%), Македонаца 84 (3,81%), Црногораца 244 (11,1%) и осталих 18 (0,81%).³³

Функционисање КОС-а: пример КНОЈ-а

У погледу основних принципа деловања и организације, функционисање КОС-а у оквиру КНОЈ-а није се разликовало од начина рада у оперативним јединицама ЈА. Официри КОС-а су заснивали свој рад на добијању информација путем мреже резидената и информатора. Резиденти су били тајни сарадници КОС-а и они су коришћени као посредници између информатора и официра КОС-а. Резидент је деловао као помоћник официра КОС-а и од њега је добијао задатке и њему је подносио извештаје. Његови основни задаци били су да редовно одржава састанке са информаторима који су му додељени, да им преноси задатке, учи их основама обавештајног рада и конспирације, да их политички васпитава, да проверава њихове извештаје и друго. За резиденте су узимани руководиоци, чланови партије и народне омладине, „добри фронтвци“. Најчешће су за резиденте биране особе које су већ имале искуства у раду као информатори. Наглашена је васпитна улога резидента као и потреба да буде на вишем интелектуалном и образовном нивоу од својих информатора како би ефикасније могао да реализује своју улогу. Састанци са информаторима су одржавани тајно и појединачно са сваким тако да они не знају друге чланове мреже једног резидента. Резиденти и информатори

³³ ВА, АВБА, 37-6.3.03.2, Управа контраобавештајне службе Југословенске народне армије, Десетогодишњи извештај, Кадровска брига 1944–1954, стр. 15.

су имали конспиративна имена попут „Стари“, „Грго“, „Налив Перо“ и слично. Наравно, у раду са резидентима и информаторима било је успеха и неуспеха, било је квалитетних људи као и оних који се нису показали. Ефикасност у раду мерила се редовношћу састанака и бројем извештаја, али и њиховом садржином, то јест да ли су у себи носили корисне информације. Многи резиденти су знали да формално одрже велики број састанака са својим информаторима, али без некаквог конкретног резултата. Други резиденти су захваљујући преданости послу и доброј организацији рада дошли у позицију да делују готово самостално, попут официра КОС-а. Тако је један резидент сам открио и ликвидирао једног четничког одметника, а други је успео да заврбује цивила – информатора који му је одао два одметника који су потом ликвидирани. Поједини резиденти су показивали посебну наклоност ка свом послу тако да су неки по демобилисању остајали у вези са официрима КОС-а или су препоручивани УДБ-и и наставили сарадњу са њом.³⁴

Информатор се постајало путем врбовања које је вршио официр КОС-а. Укратко, оно се сводило на проучавање и проверу потенцијалних информатора, после чега би уледило писање рапорта о „врбовки“ и само врбовање. По врбовању, информатор би потписао писмену обавезу и упознавао би се са својим резидентом.³⁵

Најчешће грешке су се сводиле на деконспирацију, то јест, откривање идентитета информатора или резидената једних другима или осталим војницима. Деконспирација је окарактерисана као највећи злочин према служби јер се тиме непријатељу омогућавало да се прилагоди, реорганизује и настави са својим деловањем. Неопрезност у раду и лош одабир места састанака са информаторима били су најчешћи разлози за деконспирисање. Каткад су разлози за деконспирацију били необични. Тако је један информатор откривен јер је говорио у сну. Препоручено је да се такви кандидати избегавају, да се врши опрезан и детаљан одабир кандидата као и станова где би се одржавали састанци.³⁶

Током 1946. године официри КОС-а извршили су организовање мреже својих повереника и, из разумљивих разлога, у томе су се претежно ослањали на чланове КПЈ и СКОЈ-а. У погледу организаци-

---

³⁴ ВА, АВБА, 11-6.3.02, Саветовање у КОС-у 1950, Рад са резидентима, искуства из рада са њима, мишљење и предлози по том питању, погодност рада са резидентима и како се то пит. сватило, стр. 119.

³⁵ ВА, АВБА, 11-6.3.02, Саветовање у КОС-у 1950, О изучавању кандидата за врбовање, рапорт и колико времена протекне у том послу, стр. 123.

³⁶ ВА, АВБА, 11-6.3.02, Саветовање у КОС-у 1950, Деконспирације, анализе узрока, недостаци оперативног радника у том правцу, стр. 126.

је обавештајне мреже ситуација по дивизијама КНОЈ крајем године је изгледала:

1. дивизија:

– 330 сарадника од којих 9 резидената и 321 повереник, од тог броја 296 (89,7%) били су чланови КПЈ и СКОЈ-а док су остали били „неорганизовани“.

2. дивизија:

– 618 сарадника од чега 43 резидента, од тог броја 159 су чланови КП, 150 СКОЈ-а (50%) и неорганизованих 309,
– у мрежи је било 86 Срба, 10 Хрвата, 516 Словенаца, 7 Црногораца, 2 Албанца и 5 Мађара.

3. дивизија:

– 782 сарадника од којих 30 резидената и 752 повереника, од тог броја 267 су били чланови КПЈ и 227 СКОЈ-а (63,17%) и 228 „неорганизованих“.

4. дивизија:

– 468 сарадника од којих 36 резидената и 432 повереника, од тог броја 139 су били чланови КПЈ, 220 СКОЈ-а (76,7%) и 108 „неорганизованих“.

5. дивизија:

– 615 сарадника, од тог броја 452 су били чланови КПЈ и СКОЈ-а (73,5%) док су остали били „неорганизовани“.

6. дивизија:

– 320 сарадника од којих 20 резидената, од тог броја 250 су били чланови КПЈ и СКОЈ-а (78,125%) док су остали били „неорганизовани“.

7. дивизија:

– 253 сарадника, од тог броја 215 су били чланови КПЈ и СКОЈ-а (85%) док су остали били „неорганизовани“.

8. дивизија:

– 560 сарадника, од тог броја 414 су били чланови КПЈ и СКОЈ-а (74%) док је 146 били „неорганизованих“.

9. дивизија:

– 640 сарадника, од тог броја 480 су били чланови КПЈ и СКОЈ-а (75%) док је 160 било „неорганизованих“.

У целом КНОЈ-у стање мреже је било такво да је у просеку, у зависности од јединице, на 10 до 20 бораца долазио један повереник.³⁷

---

³⁷ ВА, АВБА, 3-6.3.02, Саветовање у КОС-у КНОЈ 5. децембра 1946. године. Организационо стање.

У односу на друге саставе ЈА, КОС у КНОЈ, Гардијској дивизији и одреду ЈА у Слободној територији Трста имао је јаче бројно стање.³⁸

Касније, када су граничне јединице КНОЈ-а одвојене од унутрашњих, због посебних услова рада граничних јединица и КОС-а у њима гранични батаљони су добили два оперативна официра КОС-а, а од септембра 1950. године и једног подофицира.³⁹

Посебан облик контраобавештајног рада представљао је рад са припадницима граничних јединица КНОЈ-а. Све до сукоба са ИБ-ом тежиште тог рада је било на граничним јединицама које су биле распоређене на западним границама. На службу на граници упућивани су проверени борци који су се нашли у веома деликатном положају јер су морали да спрече бекства југословенских држављана на Запад и да спрече илегалне преласке у Југославију. Међутим, често су управо припадници КНОЈ-а знали да дезертирају што је изазивало посебну пажњу и реакције органа безбедности, али и партијске организације у војсци. Када се догодио сукоб са ИБ-ом, такав режим је проширен и на припаднике граничних јединица КНОЈ-а на источним границама. На и најмању назнаку сумњивог или како се тада формулисало „непријатељског“ понашања војници са границе су били прекомандовани у унутрашње јединице КНОЈ-а.

Међутим, стање у контраобавештајној служби у КНОЈ-у је било далеко од идеалног. Једна од мера која је требало да укаже на недостатке и допринесе њиховом отклањању била је саветовање на коме су конкретни проблеми изношени и предлагане мере за њихово отклањање. Једно такво саветовање одржано је у децембру 1946. и њему је присуствовао и начелник КОС-а, пуковник Јефто Шашић. Оно је на неки начин представљало анализу стања у КОС-у и сумирање резултата њеног рада. Указано је на низ неправилности које су биле резултат недовољне обучености, али и тежње ка шаблонском и формалном наступу официра задужених за контраобавештајну делатност. Тако је примећено: да су повереници врбовани да би се формално задовољила квота, да су састанци са повереницима одржавани

---

³⁸ ВА, АВБА, 37-6.3.03.2, Управа контраобавештајне службе Југословенске народне армије, Десетогодишњи извештај, Кадровска брига 1944–1954, стр. 11. Тако је према предвиђеној формацији одсек КОС-а на нивоу дивизије КНОЈ-а имао шефа одсека, пет официра, три војна службеника, два шифранта, једног телеграфисту и од моторних возила два аутомобила и два мотоцикла. У односу на исти такав одсек у дивизији оперативне војске он је био јачи за по једног официра, шифранта, телеграфисту, два војна службеника и по један аутомобил и мотоцикл. Одсек КОС при бригади КНОЈ-а имао је шефа одсека, четири официра, и војног службеника и од моторних возила два мотоцикла. Опунмоћства батаљона КНОЈ-а у свом саставу имало је опунмоћеника и официра-помоћника као и од моторних возила један мотоцикл.

³⁹ ВА, АВБА, 11-6.3.02, Саветовање у КОС-у 1950, стр. 133.

површно па је било појава да је официр обишао целу бригаду за 12 дана, да је официр врбовао само своје „земљаке“, да су повереници који би били елиминисани из мреже често „деконспирисали“ своје дојучерашње „колеге“, да су састављани преопширни или једнолични извештаји, да је било мешања у методе рада потчињених официра чиме се нарушавала њихова аутономија и успостављени начини рада, да је вршена лоша припрема официра који су обилазили своје потчињене, да није пружана адекватна помоћ батаљонским официрима КОС који су у суштини били носиоци оперативног рада.⁴⁰

У вези са постојећим проблемима, пуковник Шашић је дао кључну реч. Његова упутства су још боље илустровала стање које је по питању контраобавештајне делатности владало у КНОЈ-у. Шашић је указао на значај политичког рада и уздизања официра јер су многе почињене грешке управо биле узроковане лошом спремом у политичком смислу. Од тада, дивизијски официр КОС-а био је одговоран комесару дивизије коме је морао да редовно доставља податке, добија од њега задатке и сарађује са њим у сваком погледу. Посебно је истакнуто да више није било оправдања за одсуства са партијских састанака, јер су поједини официри КОС-а намерно заказивали састанке са својим повереницима за време партијских састанака. На извештај начин, указано је да су овлашћења официра КОС-а смањена и да је завршено са праксом хапшења без образложења. Од тог тренутка није било дозвољено да се бивши припадници непријатељских формација аутоматски проглашавају за непријатеље. Као метод за неутралисање непријатељске делатности и разбијање већ организованих група препоручено је прекомандовање. Шашић је навео неколико примера очигледних пропуста у приступу официра КОС-а према одређеним појавама, а који су се опет сводили на политичку неизграђеност и недостатак вештине у њиховом проучавању. Посебно је истакао један случај покушаја дезертирања групе војника у Грчку где је указао на чињеницу да официри КОС-а нису предузели ништа да разумеју зашто су се војници, иначе ожењени сељаци, одлучили на такав корак. Он је инсистирао на томе да се у таквим људима аутоматски не посматра непријатељ, као и да више треба размишљати о људима – „Треба студирати од чега је дошло до непријатељског рада“. Потребу разумног и опрезног приступа илустровао је са два примера. Први, где долази до критике ситуације у Народним одборима о чему војници на граници добијају вести од својих кућа или када војници на основу копања ровова и привлачења митраљеских чета и противтен-

⁴⁰ ВА, АВБА, 3-6.3.02, Саветовање у КОС-у КНОЈ 5. децембра 1946. године. Састанак шефова и замјеника у Одељењу КОС-а.

ковских оруђа ближе граничној линији закључују да ће доћи до ратног сукоба. Уместо да се ти војници по уобичајеној пракси одмах оптуже за непријатељско деловање или ширење дефетизма, требало им је објаснити и постепено их преваспитати.⁴¹

Које су биле типичне манифестације „непријатељског рада“ у јединицама КНОЈ-а?

Код јединица 1. дивизије, која је иначе деловала на подручју Хрватске, осећао се непријатељски рад, односно, негодовање код локалног становништва у крајевима и насељима који нису учествовали у устанку. Али је било и претеривања. Тако је један борац прекомандован из Оточца јер је одржавао везу са две локалне студенткиње. Међутим, они су наставили да се дописују и официрима КОС-а, који су пресретали та писма, биле су сумњиве реченице попут „Чувај се, буди у кухињи, немој да се прехладиш и тако даље.“

Код 2. дивизије, која је била распоређена у Словенији, близина границе најчешће је била узрок честих покушаја дезертирања или повезивања са локалним становницима и организовање бекства преко границе. Посебан вид било је повезивање са агентима западних обавештајних служби који су по свој прилици вршили интензиван рад у пограничном рејону са Аустријом. Посебан проблем за ефикасну контролу представљали су двовласници. Иначе у Словенији се осећало незадовољство стањем у армији, лошим снабдевањем и лошим квалитетом смештаја и униформи што је, као и повремене похвале на рачун немачке војске, уобичајено тумачено „небригом руководиоца и slabим полит. радом“.

У 3, 4, и 5. дивизији откривене су групе које су се повезале са четницима. У 8. дивизији осећало се јако дејство западне пропагандне, али и пропагирање аутономне Македоније, док је у 9. дивизији „разрађено“ неколико бораца који су се организовали да беже на Запад – пре свега САД. Разрада је био термини који је означавао откривање непријатељске делатности и, на неки начин, дозволу да се та активност неометано, али под надзором, настави како би се прикупио што већа количина „оперативних сазнања“.⁴²

Злоупотреба положаја и бројни преступи који су проистекли из њих такође су представљали део интересовања за КОС. Тако је на

---

⁴¹ ВА, АВБА, 3-6.3.02, Саветовање у КОС-у КНОЈ 5. децембра 1946. године. Закључци 7. XII 1946. г. Шашић је посебно истакао потребу прецизног вођења картотеке и квалификовања одређених преступа, или индикатора морално-политичког стања: пропале акције, незалагање, небудност, небрига, слаби односи, самовоља, пијанство, убиства из непажње, небрига о оружју, снабдевање јединица.

⁴² ВА, АВБА, 3-6.3.02, Саветовање у КОС-у КНОЈ 5. децембра 1946. године. Непријатељски рад.

пример, током 1946. године, командант граничног пододсека, поручник Марко Сођа, ухапшен јер је мимо прописа, ухапсио једног цивила за кога је сумњао да је према њему непријатељски настројен. После испитивања наредио је да се овај цивил стреља. Три официра 2. дивизије, Житник Казимир, Крижнар Станислав и Пинтар Франц већ дуже време малтретирали су војнике своје чете, затварали их у свињац, везивали им руке и ноге. Ухапшени су након што су неколицину својих војника Албанаца терали да за време обеда скидају капе (иако им то њихова вера није дозвољавала). Због тога што одбили то да ураде Албанци су морали да носе тешке сандуке муниције и гледају у Сунце. На крају су и они затворени у свињац. Међутим, случај једне чете из Саобраћајног батаљона, који је као испомоћ додељен 2. бригади 4. дивизије, посебно се издвајао. Команда ове чете, на челу са комесаром Вукашином Јанковићем, на терену Славоније током 1946. године одговорна је за око 20 убистава „од којих су сва непрописна а нека нарочито драстична и ужасна“. Поред тога хапсили су људе, малтретирали их, одузимали имовину то јест, пљачкали их. У вези са овим преступима ухапшено је 13 особа.⁴³

Организација КОС у КНОЈ је испрва функционисала са доста потешкоћа. Све до априла 1946. године одсеци КОС-а при дивизијама били су везани за земаљска одељења УДБ-е. Када је формирано Одељење КОС-а при КНОЈ-у и прекинуте везе, изузев административних са земаљском УДБ-е, било је потребно доста времена да се превазиђу проблеми у функционисању, будући да је сарадња са УДБ-ом пала на веома низак ниво, дивизијски одсеци КОС-а нису међусобно саобраћали и размењивали искуства, а поједина одељења УДБ-е су престала да пружају тражену помоћ. У КНОЈ-у је организација КОСа била попуњена само 60%, а од тог броја 50% нису одговарали. Одстрањено је 74 официра и 49 лица – техничког особља. Највише

---

⁴³ Војни архив (ВА), Народноослободилачки рат (НОР), кутија (к.) 224, фасцикла (ф.) 1, документ (д.) 10/1, Извештај министру унутрашњих послова ФНРЈ другу генерал-лајтнанту Ал. Ранковићу, Министарство унутрашњих послова, Управа државне безбедности, пов. бр. 713 од 30. 8. 1946. год. Јанковић и његово друштво ухапсили су два сељака, затворили их, стрељали, а коње и кола поклонили Јанковићевом оцу. Такође су ухапсили бившег усташу Мишу Франића и убили га. Посебно монструозан био је случај хапшења две жене које су побегле из логора Крндија. Оне су ухапшене и затворене (није установљено да ли су сексуално зловлаштане) да би у једном тренутку биле ликвидирани (заклане) заједно са једним шумаром и одметником који се предао. Све њих су закопали у шупи у близини команде чете, да би их касније, када се јединица дислоцирала „у споразуму са УДБ-ом терена“ ископали, исекали на комаде и бацили у Саву, како се то не би сазнало. Двојицу Херцеговаца, који су тражили посао у Славонији, ухапсили су и убили, а од групе од 38 ухапшених сељака из околине Ђакова, након што су их све претукли, издвојили су 16 и стрељали.

због слабе прошлости и непроверености 28 официра и 26 техничких лица, а остали су отишли због грешака у раду, несналажења и демобилизације на властити захтев. Ситуација се делимично поправила када је 52 официра завршило двоипомесечни курс у Београду, када је примљено нових 145 официра и 35 техничких лица и када је из других јединица у КНОЈ прекомандовано 77 официра. Уједно са јачањем организације КОС-а, појачане су и партијска организација и служба обавештавања при штабовима. То је утицало да се побољша ефикасност извршења задатака из уобичајене делатности КНОЈ-а то јест борба против одметништва и безбедност границе. То је омогућило да КОС у КНОЈ-а током 1946. године:

- „очисти“ 60 официра из обавештајне службе КНОЈ, првенствено због њихове прошлости,
- демобилише 70 официра,
- прекомандује 32 официра са границе у унутрашњост,
- ухапси због непријатељског деловања једног официра и 42 борца,
- упути 100 бораца у дисциплински батаљон,
- провери свој кадар и техничка лица.

Попут других припадника ЈА, и припадници КОС-а имали су бројне потешкоће у свакодневном обављању посла, али и приватном животу. Један од проблема који је постепено решаван током 1946. године било је повезивање и сарадња официра КОС-а са политичким руководиоцима и са штабом. Наиме, до тог тренутка делатност ОЗН-е, а потом КОС-а, није схватана као комплементарна или повезана са обичним војничким делатностима. Није било размене података, а јасно се манифестовала појава да официри КОС-а нису делили одговорност за укупно стање у својим јединицама.

Да би се превазишао недостатак стручних знања одржан је низ семинара како у организацији МНО тако и при армијама, при чему је велики број официра био упућен да доврши своје средњошколско образовање. То је у сваком случају одузимало доста времена које би иначе било посвећено оперативном раду.⁴⁴

Колико је у КНОЈ-у, у односу на друге делове ЈА, ситуација била специфична говори податак да је у КНОЈ-у постигнут лошији резултат у обавезном дошколовавању официра. Наиме, током 1946. године донесена је одлука да сваки официр мора да заврши четири разреда гимназије са малом матуrom. Тако је само у 3. дивизији КНОЈ-а било 30 официра који нису похађали средњу школу, а међу њима и два

---

⁴⁴ ВА, АВБА, 4-6.3.02, Руковођење и рад одељења, отсека и опуномоћства КОС-а I-VI армија, Ваздухопловства, Морнарице, КНОЈ-а, Гардијске дивизије и Београдског гарнизона.

начелника пуковских одсека КОС-а. Свим официрима КНОЈ-а, а поготово официрима КОС-а због специфичних задатака и начина вршења службе које је подразумевало сталне покрете и боравак на терену, похађање средње школе је представљало тежу обавезу него официрима који су обављали друге дужности.⁴⁵ На личном плану највећи проблеми били су везани за женидбу официра и односе са женама уопште, као и за питања дугова и питање стана. Затражено је да се за разлику од претходног периода убудуће више времена посвети решавању ових проблема јер су они изазивали „несрећеност посла и потиштеност њихову као оперативних радника“. У циљу решавања овог озбиљног проблема указивано је на директиву Александра Ранковића да се официри КОС-а жене са „женама добре прошлости и из добрих породица.“⁴⁶ Уколико би официр КОС-а ступио у везу са женском особом сумњивог морала, прошлости или порекла и затражио да са њом ступи у брак, такав захтев би најчешће био одбијен. Свака молба овакве врсте била је пропраћена безбедносним проверама. Официр би потом био саветован да одустане од тог корака. Сматрало се да је склапање брака са таквим особама било штетно за официре и за службу. Поред неморалних жена (промискуитетних) нису биле пожељне удовице или распуштенице са децом из претходних веза и бракова као ни девојке и жене из породица чији су чланови иступали против НОП-а, били у непријатељским формацијама, пребегли у иностранство, противили се мерама обавезног откупа и тако даље. Уколико би официр и после саветовања инсистирао на женидби са таквим особама или остао у вези са њима, најчешће је удаљаван из службе.⁴⁷ Овакве појаве тумачене су као утицај буржоаског морала, при чему је јасно напоменуто да је официрима КОС-а, под претњом казне, скренута пажња да се у том погледу не понашају „на начин који не одговара здравим схватањима наших народа.“⁴⁸

Како је у наредним годинама дошло до диференцијације јединица унутар КНОЈ-а, на унутрашње и граничне, КОС је морао да се прилагоди њиховим специфичностима. За разлику од оперативних јединица ЈА које су највећи део свог времена проводили у гарнизонима, јединице КНОЈ-а су боравиле на терену. Будући да су оперативне

---

⁴⁵ ВА, АВБА, 37-6.3.03.2, Управа контраобавештајне службе Југословенске народне армије, Десетогодишњи извештај, Кадровска брига 1944–1954, стр. 17.

⁴⁶ ВА, АВБА, 4-6.3.02, Руковођење и рад одељења, отсјека и опуномоћства КОС-а I–VI армија, Ваздухопловства, Морнарице, КНОЈ-а, Гардијске дивизије и Београдског гарнизона.

⁴⁷ ВА, АВБА, 16-6.3.03.2, Извештај КОС МНО за 1948 годину, Нека запажања по питању женидбе официра.

⁴⁸ ВА, АВБА, 16-6.3.03.2, Извештај КОС МНО за 1948. годину, Запажања о личном животу официра КОС-а.

јединице биле у релативно великим формацијама, које су и приликом ванредних ситуација дејствовале компактно (ранг батаљона или пука, врло ретко чете), установљење и функционисање резидентурно-информативне мреже КОС није представљало велики проблем. Са друге стране, чињеница да су поједине унутрашње јединице у оквиру свог основног задатка – борбе против унутрашњег непријатеља – знале и више месеци да „конспиративно“ бораве на терену у малим формацијама (ранг одељења или вода), стављала је пред руководиоце КОС-а озбиљан изазов изградње поуздане и ефикасне мреже за прикупљање информација. Због тога, информатори и резиденти нису могли да буду у редовном контакту са официрима КОС-а.

Сличан проблем је постојао и код граничних јединица због размештаја караула и састава на њима. Официру КОС-а је понекад требало и по два дана пута да би обишао једну граничну чету и одржао састанке са информаторима. Велика међусобна удаљеност, често и по 30 км, променљивост састава, патролне и стражарске дужности, често су доводиле до ситуација у којима би информатори били на терену док на караули није било никог ко би пратио ситуацију. То је било важно због дезертерства – највећег проблема који је постојао и на западним и на источним границама ФНРЈ. Због тога се тежило, са променљивим успехом, да на свакој караули буду присутна по два информатора.⁴⁹

Специфичност положаја официра КОС-а и начин прибављана информација о „непријатељској делатности“ пружао је могућност за бројне злоупотребе. Разлози за такво нешто су могли да буду вишеструки, али су се у већини случајева сводили на недовољну оспособљеност за обављање основне делатности. У комбинацији са ниским образовним и културним нивоом, али и социјалним пореклом, лошом, непровереном и неконтролисаним мрежом информатора добијала се експлозивна мешавина која је могла да генерише ситуацију најсличнију лову на вештице. У таквој атмосфери догађало се да су невини страдали и излазили на лош глас, а виши нивои командовања, у јединицама и у самом КОС-у, добијали су „врлућ кромпир“ у виду проблема који је захтевао њихово додатно ангажовање и доводио их у непријатну ситуацију где су морали да исправљају грешке својих потчињених, што ни у ком случају није доприносило јачању поверења и угледа у службу безбедности уопште.

Тако је, због неколико одвојених ситуација, на основу низа дојава информатора, војник Марко Франуловић из 74. пука 7. дивизије КНОЈ-а у марту 1949. године завршио на дводневном ислеђивању

---

⁴⁹ ВА, АВБА, 11-6.3.02, Записник са конференције у Управи КОС-а КНОЈ-а 8, 9. и 10. фебруара 1950. године – По агентури.

у дивизијском КОС-у. Записник о његовој „непријатељској делатности“ имао је 31 страницу. Пажљивим испитивањем утврђено је да су оптужбе против Франуловића биле без икаквог основа и да су сведочиле управо о површности приступа официра КОС-а и специфичне злонамерности информатора, али и других припадника Франуловићеве јединице. Наиме, Франуловић је био „човек врло интелигентан, наобразован и културан, те је по томе сигурно најјачи у чети“ и због неколико разговора са другим војницима у којима је Франуловић износио чињенице попут, да је САД највећа капиталистичка земља, да Енглеска има најстарију флоту, да је Русија најјача сувоземна сила и да се у Југославији још увек не могу да се производе неке ствари истог квалитета као у капиталистичким земљама, оптужен је за непријатељски рад. То је било довољно да отпочне општа хајка на Франуловића и да се у сваком његовом поступку и свакој изговореној речи види непријатељски рад, од тога када је сапун добијен од куће мењао за орахе и исте послао деци до тога када је уз дозволу лекара у Мостару остао неколико дана дуже да би поправио зуб. Он је постао мета бројних провокација и шиканирања колега војника и старешина, а његова „разрада“ се из конспиративне акције КОС-а претворила у јавни прогон. Парадоксално је било то што је Франуловић поводом дана Армије, 22. децембра 1948. године, био похваљен и награђен књигом – управо у време док је његова „разрада“ била у жеку. Закључено је да су официри КОС-а у пуку и ниже починили бројне пропусте у раду, а један од главних је што су својим информаторима дали јасне назнаке о карактеру Франуловића, то јест шта им је у његовом понашању било сумњиво – из тога је проистекло да је све што је урадио или изрекао представљало „непријатељску делатност“. Након саслушања закључено је да Франуловић не може бити ни дисциплински кажњен, а камоли упућен у дисциплински батаљон или осуђен.

Идентичан случај се догодио и са војником 50. пука, Десимиром Милошевићем који је на слично саслушање доведен под оптужбом да је јавно говорио против увођења Сељачких радних задруга (СРЗ). Поред тога, такође путем информатора, он је окарактерисан као забушант, нерадник, недисциплинован, да је критикован на омладинским састанцима. Међутим, пошто је Милошевић негирао оптужбе, током саслушања је организовано суочење са сведоцима његове наводне непријатељске делатности при чему се утврдило да нико од њих није лично чуо Милошевића, већ су то чули од других. При том је утврђено да је Милошевић са одсуства донео потврду свог месног народног одбора (село Станичево у нишавском срезу) у којој је наведено да, уколико би у том селу постојала задруга, Милошевић би био

„члан међу првим члановима“. Такође, утврђено је да је током рада на изградњи Ауто-пута Београд–Загреб два пута био похваљиван, два пута награђен и једном био ударник и да је као члан Народне омладине од 1944. године био руководиоца омладинске организације у свом селу. Све у свему, изузев неколико мањих пропуста због којих је саветован, Милошевић се вратио у своју јединицу.

Ова два случаја изазвала су забринутост надлежних који су указали на потребу озбиљнијег приступа у обављању основне делатности официра КОС-а. Затражено је да се: одабиру, контроли и уопште раду са информаторима посвети више пажње и да се њихови извештаји проверавају, више пажње посвети особи о којој се добија извештај преко информатора, његовој породици, навикама, држању за време рата, и слично, рад органа КОС-а заиста заснива на „борби за човека“ и „борби против истинског непријатеља“, прекине са неправилним начином саслушања осумњичених, више пажње посвети техничким детаљима извештаја, уредности и законитости јер су записници често били згужвани, неуредни и непотписани.

Овакви закључци су донесени првенствено да се потврди прокламована парола да је за војнике попут Франуловића и Милошевића војска представља ковачницу нових људи и да је у њој влада принцип борбе за човека.⁵⁰

И заиста, ако се боље погледају ова два случаја у којима су руководиоци КОС у 7. дивизији показали висок ниво професионализма и пажљиво преиспитали наводе својих информатора, што је окривљене ослободило сваке сумње, поставља се питање каква је заиста ситуација владала у другим јединицама КНОЈ-а и ЈА?

Да ли су и у којој мери људи били кажњавани, осуђивани, прекомандовани и праћени због лажних дојава, неспретних и нестручних тумачења, небриге руководиоца или злонамерних подметања?

Да ли су органи КОС-а подлегли атмосфери „лова на вештице“?

Да ли је свуда било времена за овакав вид контроле рада потчињених команди?

Да ли су се руководиоци КОС-а у другим јединицама приликом доношења овако важних одлука, у којима су одлучивали о судбинама и егзистенцијама других људи, задовољавали само информацијама добијеним од информатора?

Каква је била судбина многих других припадника КНОЈ-а и ЈА који, иако невини, нису имали тако јаке аргументе против изнесених тврдњи какве су игром случаја имали Франуловић и Милошевић?

---

⁵⁰ ВА, АВБА, 11-6.3.02, Дискусија одржана 20. фебруара 1950. године у XII одсеку КОС при 7. дивизији у Сарајеву – Кривично гоњење, шта су истраге показале у односу на рад оперативних официра, пропусти, предлози по том питању. Недостаци по материјалном (документација, саслушање сведока, тачност података итд.).